

ΜΝΗΜΗ ΦΩΤΗ ΠΕΤΣΑ

Δέχτηκα ευχαρίστως την πρόσκληση της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, να λάβω μέρος στη διημερίδα, την αφιερωμένη στη μνήμη του Φώτη Πέτσα, όχι για να προσθέσω άλλη μια περισπούδαστη αρχαιολογική ανακοίνωση στις τόσες άλλες που ακούγονται εδώ. Θεώρησα την πρόσκληση μοναδική ευκαιρία να ξαναβρεθώ για λίγο, έστω νοερά, σε μια περίοδο άκρως σημαντική κατά τη γνώμη μου για τα αρχαιολογικά πράγματα της Μακεδονίας, μια περίοδο που σφράγισε ανεξίτηλα και τη δική μου πορεία. Τα όσα θα προσπαθήσω να περιγράψω έχουν τον χαρακτήρα προσωπικών αναμνήσεων από τη δεκαετία 1955-1965 και αναφέρονται στη γνώριμία και τη συνεργασία μου με διακεκριμένους κλασικούς αρχαιολόγους της Μακεδονίας, οι οποίοι ακούνε στο όνομα Χαράλαμπος Μακαρόνας, Φώτης Πέτσας και Μανόλης Ανδρόνικος, που περιφέρονται τώρα ανάμεσα στους μάκαρες των Ηλυσίων. Δεν θα πάψουμε να τους θυμόμαστε.

Έχω την εντύπωση ότι απουσιάζουν από τη διημερίδα πρόσωπα που θα έπρεπε, κατά τη γνώμη μου, να είναι παρόντα. Όλοι έχουμε τις αδυναμίες, τις φιλοδοξίες, τους ανταγωνισμούς και τις διαφωνίες μας. Ωστόσο, ο χρόνος και ο θάνατος εξαλείφουν ή αμβλύνουν τις αντιθέσεις και βοηθούν να αξιολογούμε αντικειμενικότερα τη συμβολή του καθενός.

Γνωριστήκαμε για πρώτη φορά με τον Φώτη Πέτσα το καλοκαίρι του 1956, αν δεν κάνω λάθος, στο ανάκτορο της Βεργίνας, όπου εργαζόμουν με τον Έφορο Αρχαιοτήτων Χαράλαμπο Μακαρόνα και τον ζωγράφο Χρήστο Λεφάκη. Φοιτητής τότε της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης είχα βάλει πλώρη για φιλόλογος, έντονα επηρεασμένος από τους δασκάλους μου Γιάννη Κακριδή και Στυλιανό Καψωμένο, Αγαπητό Τσοπανάκη, Νικόλαο Πολίτη και Νικόλαο Ανδριώτη. Όμως εκείνη η πρώτη μου επαφή με την ύπαιθρο και το χώμα, με την ανα-σκαφή γενικότερα με συνεπήρε. Παιδί της πόλης ήμουν άλλωστε. Η στροφή προς την Αρχαιολογία είχε συντελεσθεί.

Παρακολουθούσα την ανασκαφή και βοηθούσα τον Χρήστο Λεφάκη στο μέτρο των τοίχων και στη σχεδίαση του γνωστού ψηφιδωτού δαπέδου με τις νύμφες της βλάστησης στα άκρα, στη βόρεια πτέρυγα του ανακτόρου. Παράλληλα κουβαλούσα με χειράμαξα θραύσματα κεραμιδιών, κορινθιακού κυρίως τύπου, για να τα τακτοποιήσω εκτός του κυρίως ανακτόρου, σε αναζήτηση σφραγισμάτων. Δεν χρειάζεται να τονίσω την αξία (χρονολογική, προσωπογραφική, εικονογραφική) των σφραγισμάτων αυτών,

ορισμένα από τα οποία έχουν δημοσιευτεί κατά καιρούς από συναδέλφους. Ένα μικρό ελλειψοειδές σφράγισμα με δυο πετεινούς σε σκηνή κοκορομαχίας που εντόπισα τότε στη σκοτία κορινθιακού στρωτήρα, μαζί με άλλα έξι παρόμοια από την Πέλλα, δημοσιεύτηκε από τον Μακαρόνα το 1970 (Χρονολογικά ζητήματα της Πέλλης, Αρχαία Μακεδονία 1970) και χρονολογήθηκε στον 2ο αι. π.Χ. Απεικονίζεται χωρίς ιδιαίτερα σχόλια και από την Ευγενία Γιούρη στο βιβλίο της για την αρχιτεκτονική της οικίας 1. Συνδέεται προφανώς το σφράγισμα με μια από τις διαδοχικές φάσεις του ανακτόρου.

Μετά τη Βεργίνα ακολούθησε η απασχόλησή μου στον Μακεδονικό Τάφο των Λευκαδιών, γνωστό και ως Τάφος της Κρίσεως, με αφεντικό τώρα τον Φώτη Πέτσα. Η ανασκαφή του συλημένου δυστυχώς αυτού μεγαλειώδους τάφου, ο οποίος είχε αρχίσει να ανασκάπτεται από το 1954, είχε ολοκληρωθεί. Τα δικά μου καθήκοντα περιορίζονταν στο να επιβλέπω τις εργασίες στερέωσης της πρόσοψης και της κατασκευής του τιμμεντένιου προστατευτικού στεγάστρου, που οδήγησε στην απογύμνωση του κελύφους, και να σημειώνω κατασκευαστικές ή άλλες λεπτομέρειες του τάφου. Ο Πέτσας εκτός από οδηγίες μου άφησε και ένα πάκο τσιγάρα Νο 5, στην ντουλάπα μιας παράγκας δίπλα στον τάφο. Μου δόθηκε τότε η ευκαιρία να γνωρίσω όλους τους τάφους της περιοχής των Λευκαδιών, την πόλη της Βέροιας και την Έδεσσα, τη Νάουσα, την υποτιθέμενη Μίεζα και άλλες σημαντικές θέσεις, συνοδευόμενος από τον αρχαιοφύλακα Κασσιανίδη, στο σπίτι του οποίου διέμενα, ένα σπίτι με κήπο γεμάτο οπωροφόρα δέντρα, ροδακινιές και κερασιές. Ένας παράδεισος ήταν ολόκληρη η γύρω φύση τότε. Πηχτή, ομιχλώδη, δυσώδης και αποπνικτική είναι η ατμόσφαιρα εκεί γύρω σήμερα, γεμάτη αναθυμιάσεις από φυτοφάρμακα.

Ανήκε ο Κασσιανίδης σε ένα σπάνιο είδος αρχαιοφυλάκων που έχει εκλείψει οριστικά.

Η ανασκαφή και η μελέτη του Τάφου της Κρίσεως από τον Πέτσα κατέληξαν στη συγγραφή διδακτορικής διατριβής με επόπτη καθηγητή τον Γιώργο Μπακαλάκη και εισηγητές τους Στ. Καψωμένο, Μανόλη Ανδρόνικο, Στυλιανό Πελεκανίδη και Χρυσίναθο Χρήστου. Δημοσιεύτηκε ως μονογραφία το 1966 στη σειρά των εκδόσεων της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Μπορεί να χαρακτηριστεί το κατεξοχήν σύγγραμμα, το *opus magnum* του Φώτη Πέτσα, με τις εκπληκτικές υδατογραφίες των τοιχογραφιών φιλοτεχνημένες από τον ταλαντούχο ζωγράφο Χρήστο Λεφάκη.

Ο Πέτσας προτάσσει τοπογραφικά και ιστορικά στοιχεία για την περιοχή γύρω από τον τάφο, που κατά τη γνώμη του ανήκε στη Μίεζα, και προχωρά σε εξαντλητική περιγραφή και ανάλυση συγκριτική όλων των επιμέρους στοιχείων (της αρχιτεκτονικής, της τοιχοδομίας, των κονιαμάτων,

του διάκοσμου γραπτού και ανάγλυφου (με χρήση stucco), τόσο της πρόσοψης και όσο των εσωτερικών τοίχων. Χρονολογεί τον τάφο μεταξύ 300 και 275 π.Χ. με βάση την τεχνοτροπία των παραστάσεων και των αρχιτεκτονικών του στοιχείων, που παραβάλλει προς αντίστοιχα της Μεγάλης Ελλάδας (κυρίως τον Τάραντα). Εκτός από ορισμένες γυάλινες κυρτές ταινίες με καμπύλα πέρατα (ίσως φύλλα ανθεμίου) από επένδυση πιθανώς κλίνης, που βρέθηκαν στον προθάλαμο, άλλα κτερίσματα δεν σώθηκαν.

Ο Πέτσας με μετέφερε κάποια μέρα στον Άνω Κοπανό, με την εντολή να σκάψω ένα λαξευτό ελληνιστικό τάφο, παρόμοιο με τους συνηθισμένους της περιοχής, ο οποίος όμως ήταν συλημένος. Στην ίδια περιοχή είχε ανασκάψει λαξευτούς τάφους πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο ο τότε Έφορος Αρχαιοτήτων Ν. Κοτζιάς, που παραμένουν αδημοσίετοι. (Παρόμοιοι τάφοι που αποκαλύφθηκαν στη Βέροια και την Πέλλα έχουν δημοσιευτεί κατά καιρούς από τη Στέλλα Δρούγου και τον Γιάννη Τουράτσογλου (Βέροια), καθώς και από τη Μαρία Ακαμάτη-Λιλιμπάκη (Πέλλα)).

Κατά διαστήματα με έπαιρνε μαζί του ο Φώτης Πέτσας σε περιοδείες ανά τη Δυτική Μακεδονία για περισυλλογή αρχαίων (η οποία γινόταν κατά κανόνα με κάρα που τα σέρναν άλογα) ή για εντοπισμό επιγραφών και γλυπτών, εντοιχισμένων σε εκκλησιάκια ή κατοικίες.

Το μέγα γεγονός της επόμενης χρονιάς, του 1957, ήταν η ανακάλυψη της πρωτεύουσας των Μακεδόνων Πέλλας. Κατά τις οικοδομικές εργασίες (εκσκαφές) στο υπόγειο της οικίας Βασίλη Στεργιούλα, βρέθηκαν πεσμένοι σπόνδυλοι κιόνων περιστυλίου και το κυριότερο ένα θραύσμα λακωνικού στρωτήρα με το πολύτιμο σφράγισμα ΠΕΛΛΗΣ. Είχα την τύχη να είμαι από τους πρώτους ο οποίος άκουσα τον Φώτη Πέτσα να μιλά με δικαιολογημένο ενθουσιασμό για τα νέα εκπληκτικά ευρήματά του. Κατέβηκε αμέσως στην Αθήνα, όπως έμαθα αργότερα και ενημέρωσε σχετικά τον τότε Γενικό Γραμματέα της Αρχαιολογικής Εταιρείας, αείμνηστο Αναστάσιο Ορλάνδο. Τον έπεισε, όπως μου είπε, χάρη στο σφράγισμα στην κεραμίδα, ότι εντόπισε επιτέλους την Πέλλα και εξασφάλισε οικονομική ενίσχυση.

Η ανακάλυψη της Πέλλας ήταν γεγονός αναμφισβήτητο. Προσγράφεται στην αστείρευτη ενεργητικότητα του Φώτη Πέτσα. Έζησα από κοντά τον αγώνα του για εξεύρεση πόρων, που στέφθηκε με επιτυχία, τις επισκέψεις των μεγάλων αρχαιολόγων του κέντρου (Χρήστου Καρούζου, Ιωάννη Παπαδημητρίου και άλλων) και την καθοριστική επίσκεψη του τότε Υπουργού Δημοσίων Έργων Κωνσταντίνου Καραμανλή, του μόνου νομίζω πολιτικού ο οποίος έτρεφε ειλικρινές ενδιαφέρον για τις αρχαιότητες, εκτιμούσε τους αρχαιολόγους και φρόντιζε για την ομαλή λειτουργία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Η σημερινή κατάντια δεν έχει προηγούμενο.

Ως επιστημονικός βοηθός στην ανασκαφή της Πέλλας έζησα από κοντά

όλη την περίοδο της αίγλης του Φώτη Πέτσα, του ενθουσιασμού, της αφοσίωσής και της έγνοιας του για το μεγάλο έργο. Μέναμε τότε στο σπίτι του Βασίλη Στεργιούλα, πάνω ακριβώς από το περιστύλιο της Οικίας 1. Ο Φώτης και ο ομιλών αρχικά, και ο Σπύρος Τσαβδάρουλου σε συνέχεια, ο νεαρός φωτογράφος από τα Γιαννιτσά, τον οποίο προσέλαβε αμέσως ο διορατικός Φώτης Πέτσας. Ο αγαπητός Σπύρος εξελίχθηκε τάχιστα στον ικανότερο επαγγελματία φωτογράφο αρχαιολογικών αντικειμένων που υπήρξε ποτέ. Εργάστηκε σε συνέχεια στο Μουσείο Θεσσαλονίκης με διευθυντή τον Χαράλαμπο Μακαρόνα και ανέδειξε με τις μοναδικές λήψεις του τα ευρήματα των τάφων του Δερβενίου, των τάφων της Βεργίνας του Μανόλη Ανδρόνικου, και γενικά των αρχαίων όλης της Ελλάδας συνεργαζόμενος με την Εκδοτική Αθηνών. Ο πρόωρος χαμός του Σπύρου ήταν τεράστια απώλεια.

Οι Κυριακές, οι μόνες μη εργάσιμες μέρες τότε, προσφέρονταν για περιοδείες και περισυλλογή αρχαίων (κυρίως επιγραφών και γλυπτών), που πλούτιζαν σταδιακά την τοπική συλλογή. Τις βροχερές μέρες μαζεύαμε νομίσματα με τις χούφτες από τον ευρύτερο χώρο της Πέλλας. Τις Κυριακές μας επισκέπτονταν και η κυρία Καίτη Πέτσα με τη κορούλα της Σοφούλα στο καροτσάκι.

Τον επόμενο χρόνο η ανασκαφή της Πέλλας χωρίστηκε σε τρεις τομείς με διευθυντές τον Έφορο Χαράλαμπο Μακαρόνα και συνδιευθυντές τον Φώτη Πέτσα και τον Μανόλη Ανδρόνικο. Τοποθετήθηκα τότε προσωρινά στον Τομέα του Μανόλη Ανδρόνικου και εργάστηκα υπό τη διεύθυνσή του στην ανασκαφή μεγάλης δοκιμαστικής τάφρου για τον έλεγχο της στρωματογραφίας, όπου κρατούσα χωριστό ημερολόγιο. Η διάσπαση ωστόσο της τριανδρίας δεν άργησε να έλθει. Ο Μανόλης Ανδρόνικος, που δεν φιλοδοξούσε να αναλάβει τα ηνία της ανασκαφής και είχε όπως αποδείχτηκε άλλα ενδιαφέροντα, αποχώρησε οικειοθελώς. Η σύγκρουση ωστόσο μεταξύ Μακαρόνα και Πέτσα, όπως τουλάχιστον την έζησα από την πλευρά του Πέτσα, με τον οποίο συνέχισα τη συνεργασία, ήταν γεμάτη εντάσεις. Τα ξεσπάσματα οργής και οι γαστροοργαγίες διαδέχονταν η μια την άλλη. Η οριστική ρήξη που ακολούθησε ανέδειξε μοναδικό διευθυντή των ανασκαφών της Πέλλας τον Χαράλαμπο Μακαρόνα.

Ο Πέτσας παρουσίασε τα αποτελέσματα των ερευνών του σε έναν μικρό Οδηγό της Νομαρχίας Πέλλης το 1957, σε χρονικά και σε άρθρα πολλών περιοδικών, σε άρθρα σε εγκυκλοπαίδειες (Ιταλιάνο, Πάπυρος Λαρούς κ.ά.), σε συνέδρια για ψηφιδωτά και κυρίως στα πολύτιμα Χρονικά Αρχαιολογικά της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών. Δεν πρόλαβε να προχωρήσει σε συνθετικές εργασίες.

Μια νέα, ένδοξη περίοδος ανασκαφικών ερευνών ανέτειλε για την Πέλλα μετά την αποχώρηση του Φώτη Πέτσα. Παρέμεινα επιστημονικός

βοηθός του Χαράλαμπου Μακαρόνα. Ωστόσο νέα ταλέντα εμφανίστηκαν τότε δυναμικά στο προσκήνιο: η Αικατερίνη Ρωμιοπούλου, η Χάιδω Κουκούλη, η Ευγενία Γιούρη, η Ιωάννα Μανωλεδάκη, η Ντέλυ Παπακωνσταντίνου, ο Γιώργος Μάντζιος, ο Κυριάκος Τσαντσάνογλου και άλλοι σε συνέχεια.

Είχα πάρει στο μεταξύ το πτυχίο μου και στρατεύτηκα. Εργάστηκα σε συνέχεια και πάλι ως επιστημονικός βοηθός στο Μουσείο Θεσσαλονίκης με προϊστάμενο τον Χαρ. Μακαρόνα ως το 1963/64, όταν διορίστηκα Επιμελητής αρχαιοτήτων και κατέβηκα στη Νότια Ελλάδα. Οι μοναδικές εμπειρίες μου από την καθημερινή συναναστροφή και από τις συζητήσεις που είχα με τους Φώτη Πέτσα, Χαράλαμπο Μακαρόνα, Μανόλη Ανδρόνικο και Μαίρη Καραμανώλη-Σιγανίδου στα γραφεία του Μουσείου Θεσσαλονίκης αξίζει να αποτελέσουν θέμα μιας άλλης συνάντησης.

Οι δεσμοί μου τόσο με τον Φώτη όσο και με τον Μπάμπη (Μακαρόνα) ήταν ισχυροί. Σεβόμουν αμφότερους ως προϊστάμενους και κυρίως ως δασκάλους μου. Με επηρέασαν έντονα και θετικά. Με διαφορετικό βέβαια τρόπο ο καθένας. Εξωστρεφής, φιλόδοξος ο Πέτσας, εσωστρεφής, ευαίσθητος, συνεσταλμένος ο Μακαρόνας.

Ομότιμος Καθηγητής
Κλασσικής Αρχαιολογίας

ΠΕΤΡΟΣ ΘΕΜΕΛΗΣ

